

Miljan B. Popić⁹

ARISTOTEL - FILOSOFIJA NA MNOGO NAČINA

SAŽETAK

Aristotel nam je najznačajniji antički izvor i autoritet za određenje pojma filosofija. Aristotel pruža mnogo više dokaza nego i jedan drugi postojeći antički izvor kada su u pitanju određenja pojma filosofija. Iako se u posljednja dva vijeka pisalo mnogo o *objektivnosti* Aristotelovih uvida o filosofijama, posebno predsokratovaca, njegova autentičnost u pogledu istorije filosofije je nesamerljiva u odnosu na sve ostale autore. Filosofija se kaže na mnogo načina, ali se samo na jedan način ostvaruje metodičnim, sistematičnim i napornim radom, smatra Aristotel. Prijateljstvo je suštinski povezano sa filosofijom, toliko je blisko i neodvojivo da je prisutno i u samom njenom pojmu. Tema prijateljstva (φιλία) je od presudnog značaja za razumijevanje Aristotelove teorije.

Ključne riječi: *Aristotel, Platon, filosofija, prijateljstvo.*

⁹ Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet Pale
miljan.popic@gmail.com

ARISTOTLE - PHILOSOPHY IN MANY WAYS

ABSTRACT

Aristotle is our most important ancient source and authority for determining the concept of philosophy. Aristotle provides much more evidence than any other existing ancient source when it comes to defining the concept of philosophy. Although much has been written in the last two centuries about the objectivity of Aristotle's insights into philosophies, especially of the presocratic philosophers, its authenticity in terms of the history of philosophy is incommensurable in relation to all other authors. Philosophy is said in many ways, but it is achieved in only one way through methodical, systematic and hard work, according to Aristotle. Friendship is essentially connected with philosophy, it is so close and inseparable that it is present in its very term. The topic of friendship (φιλία) is crucial to understanding Aristotle's theory.

Keywords: *Aristotle, Plato, philosophy, friendship.*

Filosofija se kaže na mnogo načina. Ova konstatacija se najviše može odnositi na Aristotela, od svih antičkih mislilaca. Njega naročito izdvaja - a to se uočava i dok je još bio u Akademiji, kao i u kasnijem periodu - odbijanje ili propuštanje da prizna “pronalazak” pojma “filosof” ili panegirička analogija za Pitagoru.¹⁰ Aristotel je odbio da prihvati snažne “pitagorizujuće tendencije” koje su bile prisutne u Platonovoj Akademiji (Chroust, 1973, 149).

Aristotelove različite koncepcije i predstave filosofije, ljudi koji filosofiraju, kao i onih promišljanja koja se zovu filosofijama, a nisu to u punom smislu njegovih razmatranja, otkrivaju i načine na koje bi ljudi uopšte mogli govoriti o filosofiji tokom četvrtog i trećeg vijeka, p.n.e. U tom smislu nam je značajan stav Kornelije de Vogel da je danas generalno prihvaćeno da grčka filosofija počinje sa Talesom i da to nije rezultat nekog modernog proučavanja, nego da je to antička tradicija, odnosno Aristotelov stav iz *Metafizike* (De Vogel, 1970, 4).

Kada se govori o Aristotelu, uputno je i korisno referisati i na Platona kao učitelja i prethodnika Aristotelovog, jer koliko god se insistiralo na određenim razlikama između ove dvojice genija grčke filosofske misli, Aristotel je uvijek bio najznačajniji platoničar, a na eventualne prigovore da on nije Platona pravilno shvatio treba ponoviti Hegelov stav da Platona vjerovatno niko bolje ne poznaje od Aristotela (Hegel, 1970, 138).

Edward Zeller će naglasiti da treba imati u vidu da je Aristotelova filosofija konstituisana i definisana u dubokoj povezanosti sa Platonom i to mnogo više, nego što bi se moglo reći da je nastala kao rezultat njihovog različitog promišljanja ili suprotstavljenosti (Zeller, 1889, 179.) Lloyd Gerson će primjetiti da bi se moglo očekivati od Aleksandra Afrodizijskog, kao možda prvog *profesionalnog aristotelovca* u antici, da snažno artikuliše Aristotelove stavove, ali to ne nalazimo u značajnijoj mjeri u njegovim komentarima Aristotelovih određenih djela, koliko u njegovim ličnim djelima u kojima Aleksandar kritikuje stoičke i platonističke stavove kako bi odbranio ono što je bilo njegovo razumijevanje Aristotelovog učenja (Gerson, 2005, 45).

¹⁰ Kornelija de Vogel će činjenicu nepominjanja Pitagore po imenu nigdje od strane Aristotela u *Metafizici* istaknuti kao izuzetno indikativnu. Vidjeti detaljnije: Cornelia J. De Vogel, (1966) *Pythagoras and Early Pythagoreanism: An Interpretation of Neglected Evidence on the Philosopher Pythagoras*, Assen: Van Gorcum, str. 11.

Od velikog broja djela koja se bave odnosom i analizom ovog konstituišućeg perioda ne samo za filozofiju, nego i za čitavu civilizaciju Evrope, želimo ukazati na jedno novije djelo, koje možemo prevesti: *Platon i Aristotel u saglasju (Plato and Aristotle in Agreement)*, George Karamanolisa u kojem autor naglašava, a potom i analizira razloge zašto su platoničari u većoj mjeri od peripatetičara komentarisali Aristotelova djela. Ovo pitanje postaje još aktualnije s obzirom na to da za platoničare svakog perioda, a naročito za one iz kasne antike, ništa što se smatralo neusaglašeno ili čak protivno prema Platonu ne može biti prihvatljivo, a posebno ne može biti filozofski važno i dobro.

Platon je uživao ogroman autoritet i njegova filozofija je mjera za istinu. Svaka filozofska aktivnost čiji je cilj da se ospori ili da kritikuje Platona apriori se pretpostavljala da je pogrešna ili čak nije ni dostojna imena filozofija. Uvažavajući ovu činjenicu možemo pretpostaviti da platonistički autori koji su proučavali i pisali komentare Aristotelovih djela nisu razumijevali bilo kakvu radikalnu neusaglašenost između stavova Platona i Aristotela. Ispostavlja se da su svi komentatori Aristotela u periodu kasne antike gledišta da je Aristotelova filozofija, kada se shvati u pravom duhu, u suštini kompatibilna sa Platonovim učenjem kako su je oni tumačili. Platonisti su zapravo tvrdili da je središte Aristotelove filozofije da podržava i dopunjuje Platonovu filozofiju, a kada su se suočili sa kontradikcijama između Aristotela i Platona, platonisti su tvrdili da takve kontradikcije plod nekritičke usredsređenosti na tekst, a ne na pravi duh i dublji smisao teksta.

Najčešće komentarisano Aristotelovo djelo u periodu kasne antike su *Kategorije*. Aristotelova logička djela su bila obavezna literature pomoću kojih se dalje pristupalo proučavanju i njegovih drugih djela, a i prema Platonovim djelima. Platonisti su, dakle Aristotela preporučivali kao prolegomenu za Platona i nisu nalazili bilo kakvo suštinsko neslaganje između njih (Karamanolis, 2006).

Richard Sorabji je svakako najeminentnije ime kada se govori o pregledu, ali i o stavovima i širokom uticaju komentatora Aristotelovih djela. Ovdje ćemo samo kratko ukazati na dva zbornika studija koja je priredio: *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*, i drugi kojim želimo ukazati na ličnost koja je transformisala "skladan odnos" misli Platona i Aristotela: *Philoponus and the Rejection of Aristotelian Science*. Filopon (6. vijek) je svojom kritikom prema Aristotelu najznačajnije uticao na kasnije izraženo diferenciranje između misli Platona i Aristotela

(Sorabji, 2010). S obzirom da nam ovo nije primarna tema rada, nećemo ulaziti u dalju analizu odnosa prema Aristotelu niti uticaja njegovih djela kroz istorijske periode.

Kada je riječ o modernom proučavanju Aristotela i njegovih djela, poslije 1923. godine tj. pojavljivanjem monumentalnog djela *Aristoteles, Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, autor Werner Jaeger je uspostavio topos za sve kasnije proučavaoce Aristotela. Jaeger je u ovom djelu, između ostalog, jasno ukazao na Platonov uticaj prema Aristotelu i dokazao postojanje platonističkog perioda u razmišljanju Aristotela (Jaeger, 1962, 125).

Guthrie će na početku svog šestog toma *Istorije grčke filosofije* posvećenog Aristotelu naglasiti da je imao veliku pomoć čitanjem Jaegerovog djela (Guthrie, 1981, 3), a Kornelija de Vogel će svoj drugi tom *Grčke filosofije*, kolekciju tekstova sa bilješkama i pojašnjenjima, koji se bavi Aristotelom, početi naglašavanjem zasluge Jaegera za novi pristup i novi *elan* proučavanju Aristotela (De Vogel, 1967, 1).

Aristotel pruža mnogo više dokaza nego i jedan drugi postojeći antički izvor kada su u pitanju određenja pojma filosofija. Iako se u posljednja dva vijeka pisalo mnogo o „objektivnosti“ i „naučnosti“ Aristotelovih uvida o filosofijama, posebno predsokratovaca, njegova autentičnost u pogledu istorije filosofije je nesamerljiva u odnosu na sve ostale autore.

Moderni proučavaoci kao što su Burnet, Cherniss, Kirk, Raven, de Vogel, Miroslav Marković, Guthrie, problematizovali su Aristotelove stavove o drugima, a posebno o predsokratovcima. Branko Pavlović će u sličnom tonu reći: „Aristotel nije nastojao da nepristrasno i potpuno nezavisno od vlastitog stanovišta prikaže gledišta starih „fizičara“ (Pavlović, 1997, 30). Guthrie će u uvodnom pisanju o Aristotelu navesti krajnje sugestivan podnaslov *Aristotel, koji je imao veslo u svakoj vodi i koji se u sve stvari miješao*. (Guthrie, 1981, ix). Aristotelove upotrebe filosofije i njene definicije na najbolji način nas uvode u razumijevanje kolokvijalnih i popularnih upotreba filosofije u četvrtom i trećem vijeku, uključujući tu i svjedočanstva i u atinskoj novoj komediji, historiografiji, oratoriju i zajednici Atine. Martin Hajdeger će u studiji *Anaksimandrov fragment* naglasiti: “Neizrečena mera za tumačenje i ocenu ranih mislilaca jeste filozofija Platonova i Aristotelova. Njih dvojica važe za grčke mislioe koji su merodavni unapred i unatrag. [...] Čak i tamo gde se u međuvremenu filološko i istorijsko istraživanje

podrobnije bavi filozofima pre Platona i Aristotela, platonovski i aristotelovski pojmovi i predstave – s novovekovnim izmenama – još su nit vodilja u tumačenju (Hajdeger, 2000, 255).

Aristotelova misao i djela bili su među najvažnijim za definisanje filofske discipline tokom sljedećih vijekova. Ovdje treba dodati i još jedan tadašnji neologizam koji će se pojaviti sa prefiksom *fil-*, od mnoštva postojećih u ono doba, a on je zanimljiv jer pokazuje konstruktivni karakter ovoga prefiksa pokazujući lakoću sa kojom se on koristio u novim složenicama, ali i značaj kojim se jedno filijsko osjećanje (φιλία) prenosilo iz socijalnog i emotivnog konteksta i odomaćilo u teorijskim razmatranjima. Riječ je o složenici *philaristoteles* (φιλαριστοτέλης), koja se veže za Tiranija, za koga savremenici kažu da nije bio peripatetičar, (iako je bio i jedan je od nastavljača te škole), već *filaristotelis* ili entuzijast za Aristotela (Strabo, 16.2.24), ili jednostavnije Tiranije je bio zaljubljenik u Aristotela, odnosno njegovu misao. Nije naodmet ponoviti i ovdje jedan detalj iz Aristotelovog stila u kojem on često u svojim spisima koristi složenice čiji je prvi član prefiks *fil-*. Tako kod njega ne mali broj puta čitamo *philómythoi* („prijatelji priča“) kao sugestivnu paralelu sa onim *philósophoi* koji su slični, ali sa različitim ograničenjima i mogućnostima.

Szlezák će inspirativno primjetiti: „Aristotel nije samo, kao i Platon, tragao za prethodnicima neke ideje u arhajskom vremenu nego se točnije izjasnio o Hesiodu kao filozofu, a njegov sud je ispao dvoznačan. S jedne strane, on na poznatom mjestu u Metafizici (*Met.* A 2, 982 b 12 sq.) dopušta da su i mitološki pjesnici na neki način filozofi jer poput ovih slijede ono čudesno-začudno, ali ne u prirodi nego u “pričama”; međutim, to što oni također i ostaju pri čudesima bez napredovanja u spoznaji, razlog je zašto njihova učenja ne sadrže nikakve spoznatljive dokaze, i zbog toga nužno ostaju izvan filozofskog interesa (*Met.* B 4, 1000 a 9 sq., 18 sq.)“ (Szlezák, 2000, 62).

Aristotel u svojim spisima koristi definicije filosofije i njene srodne izraze kao što su: φιλόσοφος, φιλοσοφείν, φιλοσοφία, συμφιλοσοφείν, φιλοσοφετών. Najmanje sedam puta koristi izraz filosofija u različitim značenjima (Chroust, 1947, 36-42); dva puta

spominje svoja pisanja o „prvoj filosofiji” (πρώτη φιλοσοφία)¹¹; dva puta se poziva na nju u izgubljenom spisu *O filosofiji*¹² (Burkert, 1972, 25). Tri puta svoja je predavanja imenovao kao *Filosofski spisi* (Κάτα φιλοσοφείαν λόγοι)¹³ u kojima pravi razliku između onih djela koja su javna i namjenjena široj publici, odnosno koja su **filosofska** ili „po filosofiji” (κατὰ φιλοσοφίαν), od onih djela koja su esoterična i namjenjena samo određenim učenicima takozvani učiteljski spisi (καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις καὶ ἐν τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν)¹⁴; takođe i u spisu *Protreptik* nagovora na filosofiju Temisona kiparskog kralja (Chroust, 1973).

Guthrie će o formi spisa zapisati: „Protreptički diskurs (*protreptikos logos*) doslovno je zamišljen da “obradi” čitaoca “prema”, ili da ga podstakne na način života koji pisac smatra najboljim. Taj su *genre* koristili sofisti (spominje se Antistenov nagovor) a Sokrat u Platonovom *Eutidemu* pokazuje dvojici sofista kako bi on postigao isti cilj u svom stilu pitanja i odgovora. To je jednako tako bila sokratova specijalnost.” (Guthrie, 1981, 73-74). U ova nabranja termina filosofija svakako treba uključiti i one u kojima Aristotel izričito ili implicitno govori o stvarima kao nefilosofskim. Na primjer, on piše, u djelu *Eudemova etika* (EE 1216b36) o nefilosofskim (μὴ φιλοσόφως) načinima govora (Moore, 2019).

¹¹ Phys. 192a36. Vidi detaljnije: C. J. De Vogel, *Greek Philosophy. A collection of texts with notes and explanations. Aristotle, the Early Peripatetic School and the Early Academy volume II*, Leiden, E. J. Brill, 1967. str. 1-229.

¹² O datovanju i autentičnosti ovog spisa, najvjerovatnije tri knjige su sastavljene oko 350 p.n.e, postoje mnoge i različite nejasnoće i o tome je mjerodavno pisao Jeger u: Jaeger, W. *Aristotle: Fundamentals of the History of His Development*; Guthrie će reći za ovo djelo da: „Koji god bilo vrijeme nastanka, *De philosophia* je bila prekretnica u Aristotelovoj filosofskoj karijeri, pokušaj sveobuhvatnog djela o filosofiji u obliku dijaloga u kojem učestvuju i sam Aristotel.”

¹³ Za navođenje Aristotelovih djela, u najvećoj mjeri smo koristili: *The Complete Works of Aristotle*. (The Revised Oxford Translation). Edited by Jonathan Barnes, Princeton University Press, 1991. (1984). (Each reference line contains the approximate Bekker number range of the paragraph if the work in question was included in the Bekker edition), a za navođenje izvornika koristili smo: *Aristotelis Opera* ex recensione Immanuelis Bekkeri [XI Toma] <http://www.isnatura.org/Files/Aristotle/>.

¹⁴ Ovdje je značajno njegovo razlikovanje između esoteričnih i objavljenih i tiražnih djela, značenje koje je razjasnilo njegovo izričito za razliku od objavljenih ili tiražnih dela. „καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις καὶ ἐν τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν” (EE 1217b23); Bernays će ovu podjelu na „*exoterikoi logoi*” i „*enkykliā philosophēmata*” situirati na nesačuvane i izgubljene Aristotelove spise. Vidi u J. Bernays, *Die Dialoge des Aristoteles in ihrem Verhältnisse zu seinen übrigen Werken*, Berlin 1863, str. 99-100. Simplicitet esoterijske dijaloga naziva ἐγκύκλια φιλοσοφήματα („sveobuhvatna filosofska djela”) za razliku od „sistematičnijih i ozbiljnijih” predavanja. Moguće je naći i objašnjenje i u različitoj publici kojoj su upućena jer je kako su to primjetili već neki istraživači da je Aristotel napisao predavanja (koja koriste potrebne argumente) za studente filosofije i dijaloge (koji koriste vjerovatne argumente) za one koji to nisu (u *Kat.* 114.22–115.5). Detaljnije vidjeti: C. J. De Vogel, *Greek Philosophy. A collection of texts with notes and explanations. Aristotle, the Early Peripatetic School and the Early Academy*, str. 10-36.

Aristotelove homonimske upotrebe filosofije pripadaju zajedničkom korijenu koji se semantički granajući odvajao stvarajući stvarne razlike koje osvetljavaju temu od velikog značaja, kako Aristotel misli „filosofe“ i „filosofije“, uklapajući je u antički intelektualni i kulturni svijet njegovog doba.

Aristotel u svom određenju filosofije i njenim referencama u svojim i filozofskim, historijskim, naučnim i analitičkim fragmentima koristi dosta širok spektar odrednica ili definicija koje se kreću od proširenih tvrdnji o mudrosti (σοφία), znanju ili nauci (επιστήμη) ili riječi ili smislu (λόγος) kao u *Protreptiku*, u zaključcima o besmrtnosti duše u *Etici Eudemovoj*, ili u konceptualnim razlikama u filosofijama u knjizi *O dobru*. Spisi napisani ili na neki drugi način okarakterisani kao „filosofski“ ne mogu naročito značiti kod Aristotela i u njegovoj metodologiji ako se posmatraju odvojeno i uvijek da su u skladu s filozofskim normama koje je sam proklamovao kroz najznačajnije uvide u glavnim djelima. Tu prije svega imamo na umu njegova predavanja koja imaju odliku nastavnog programa. Zato Aristotel često govori o filosofiji kao orijentaciji ili praksi učenja (*EN*. 1177a27, *Poet.* 1448b13, *Met.* A 982b20).¹⁵

Ova raznolikost orijentacija u definisanju filosofije omogućava nam da rekonstruišemo složeni stav koji je Aristotel imao prema kulturološki specifičnoj praksi u kojoj se nalazio i ubrzo pomogao da se razvije u specijalizovanu disciplinu kao što je φιλοσοφία u četvrtom vijeku. Slični ili srodnički izrazi kao što su pridjev imenice φιλοσοφία, glagol φιλοσοφείν, imenica φιλοσόφος, imperativ pridjeva φιλοσοφετών i glagol συμφιλοσοφείν prikazuju svu složenost jednog novog pristupa koji ima sve elemente prvih naučnih upotreba jedne nove, ali i već rascvjetale discipline. Tehnički pridjev φιλοσοφικός ne pojavljuje se sve do Artemidorusa u drugom vijeku p.n.e. (Moore, 2019, 339).

Očigledno da Aristotelove različite upotrebe filosofije nisu slučajni homonimi jer pripadaju zajedno kao kopije originalne kovanice koja se semantički odvajala tokom sve češćih upotreba.

Razlike između ovih čestih i frekventnih upotreba kod Aristotela su stvarne i razjašnjavaju kako Aristotel misli i razumijeva filosofe i filosofije osvjetljavajući ne samo

¹⁵ Takođe vidjeti: Anthony Kenny, (1978) *The Aristotelian Ethics. A study of the relationship between the Eudemian and Nicomachean ethics of Aristotle*, Oxford: Clarendon Press.

složenu praksu njihovih upotreba već i raznolike kontekste u kojima se pojavljuju. Prepoznavanje ove raznolikosti može se pratiti i kroz Aristotelovu logičku dijalektiku u kojoj zaključuje da na primjer prijatelji koji filosofiraju zajedno ne moraju biti prijatelji ako je to uslov da prijateljuju ili kondicionalni razlog da znaju ono o čemu u tom drugovanju teže, kao što ni državnik i vladalac koji donosi zakone ne mora biti u potpunosti teoretičar (*theoretikos*) zakona ili ustava.

Filosofija se kaže na mnogo načina i u mnogim smislovima koja on nekad upotrebljava figurativno, derivativno, ironično ili sasvim labavo od onog smisla značenja filosofije koji je autoritativan i autentičan. Nije dovoljno biti prijatelj za filosofiju treba i nešto znati, biti mudrac jer su samo *sophoi* kadri da filosofiraju kao prijatelji. Razlika je suštinska. Mnogi ljudi i čitave profesije filosofski djeluju na primjer, kako Aristotel u svom djelu *O osjećanju i onom što se osjeća*, kaže da ljekari mogu “filosofskije” da svoje umijeće koriste nego drugi (τῶν ἰατρῶν οἱ φιλοσοφώτερος τὴν τέχνην μετιόντες) (*Sens.* 436a20), ne tvrdeći da oni stoga bolje rade jer medicina je praktična vještina zasnovana na fizici, ali ovo filosofsko je zapravo sinonim za smisao traženje temeljnog objašnjenja izvan okvira same struke već u cjelokupnosti svog postojanja. U Hipokratovom traktatu *O drevnoj medicini* nalazimo izvor ovoga spominjanja jer autor ovog spisa primjećuje da rezonovanje nekih ljekara i sofista „teži filosofiji (τείνει [...] ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην)” (*De vetere medicina* 20.1). Ovdje je ono filosofsko, ne u razumijevanju svake pojedinačne bolesti ili šta je bolest, već razumijeti ko je čovjek i spoznavanje suštine cijele prirode. Zato će i Platon u *Fedru* kroz Sokrata tražiti bolji pristup retorikama analogijom na boljem pristupu medicini (*Fedar*, 271d1–6). Na sličan način Aristotel tvrdi i da je poezija više filosofska nego što je istorija, gledište koje on opravdava na osnovu toga što se poezija bavi onim što ljudi obično ili uvijek čine (*Poet.* 1451b5). Poezija iz tog razloga nije filosofija, ali se više bavi opštim, a to je filosofski metod.

Christopher Moore će primjetiti da u drugom, ali sličnom smislu Aristotel opisuje filosofiju kao neku vrstu popularno shvaćenog načina života. To je kada spominje Talesa, koji, kako bi opovrgnuo stav da je filosofija beskorisna (ἀνωφελοῦς), koristi svoju astrologiju da predvidi neočekivano dobru berbu maslina, pokupi sve prese za masline i zaradi puno novca (*Pol.* 1259a 9-18). Biti filosof ovdje je povezano sa njenom instrumentalnom korišću. U nekoliko drugih pomena Aristotel primjećuje da često ljudi misle da mogu biti filosofi i da misle da mogu postati ozbiljni (σπουδαῖοι) jednostavnim

razgovorom. Oni pretpostavljaju (οἴονται) da filosofiraju, ali, kaže Aristotel, oni samo „bježe u prepirku (τὸν λόγον)“ (EN 1105b12-18). To je, kaže Aristotel, isto kao što i pacijenti koji samo slušaju svoje ljekare, a ne rade ništa misle da se mogu izliječiti, a zapravo niti se mogu izliječiti bez onih djelovanja koja ljekar preporučuje niti mogu postati filosofi samo razgovarajući. Po Aristotelu ovi govornici “pretpostavljaju” da filosofiraju (Moore, 2019).

Drugom prilikom Aristotel zapaža drugačije nepotpuno internalizovanje filofsfskih normi. Kaže da neki od tih filosofiranja koriste skraćeno argumente poput antonima, pa ponekad njihovi zaključci postaju očigledniji od polazišta (*Rhet.* 1418a10). Misleći da se filosofija svodi samo na argumentaciju, oni zanemaruju njenu pravu funkciju. Ovdje se filosofija uzima kao rješavanje problema bez osjetljivosti na relevantne probleme.

Aristotel razlikuje filosofiju i filosofije prema cilju predmeta koji se ispituje. Tako postoji filosofiranje o politici (EN 1152b1–3), o ustavima (*Pol.* 1329a41), o muzičkom obrazovanju, (*Pol.* 1340b6), o prirodi, i o božanskom, isto kao što postoji politička filosofija (*Pol.* 1282b23) i fizička filosofija. Postoji toliko dijelova filosofije kaže Aristotel u *Metafizici* koliko ima i dijelova bića (*Met.* Γ 1004a3-4). S druge strane i unutar filosofije postoje i unutrašnje podjele na praktičnu i teorijsku.

Marguerite Deslauriers će primjetiti da Aristotel u *Metafizici* nastoji da kroz upotrebu definicija razjasni i ukaže na određene osobine suštine. Definicije su, dakle, prikladne za izražavanje, ali i najbolji način da shvatimo suštinu. Kod Aristotela značaj definicije sastoji se u tome da ona ima sposobnost neposrednog povezivanja logičkog i metafizičkog (Deslauriers, 2005, 2-10).

Filosofija mora biti i „praktična“ i „poetička“, jer postoji posebna teorijska filosofija (*EE.* 1214a13) na kojoj su one i izgrađene, a koja je podijeljena opet na matematiku, fiziku i teologiju (*Met.* E 1026a18–31; K 1059b21, 3 1037a15, Λ 1073b4). Najpoznatiji od ovih dijelova je „prva filosofija“ (*Phys.* 192a36) koja je djelo „prvog filsofa“ (*De an.* 403b16). Jasno je da različita polja imaju različite *archai* i *aitia*, pa mora postojati onoliko filosofija koliko postoji temeljnih objašnjenja. Tako lista tipova filosofije ne može iscrpiti sve filosofije (Moore, 2019).

Aristotelova klasična definicija filozofa je ona u kojoj (filozof) teži da zna za sebe, a to znanje ga onda obavezuje na istinu čak i po cijenu svojih prijateljstava (*EN* 1097a15, *Met.* Γ 1009b37). Na drugom mjestu u *Metafizici* Aristotel će reći da vjeruje da svi ljudi žude za znanjem i to prije svega zbog sebe samih (*Met.* A 980a21–25).

Filosofija je tako specifičan način života usmjeren ka sreći koja dolazi kao plod filozofove usmerenosti „ka promišljenosti ((βούλεται περὶ φρόνησιν εἶναι) i istraživanju istine (θεωρίαν τὴν περὶ τὴν ἀλήθειαν)“ (*EE* 1215a36). Život filozofa je stoga usmjeren ka vrlini, samodostatnosti (*Pol.* 1324a28–33) i dobrima duše (*EN* 1098b18).

Filosofija je dobro za sve ljude, iako svi filozofi i nisu podjednako filozofi u punom smislu te riječi, ali u svima njima dominira ta želja za znanjem nad drugim željama pa prema tome i pruža veća zadovoljstva nad drugim zadovoljstvima (*EN.* 1099a7–11). Ali to zadovoljstvo mora da proizilazi iz istine do koje se filozofijom dolazi kao teorijskom naukom. A to je moguće da znamo istinu samo tako što znamo zašto je istina, a tu je filozofija koja ništa ne smije da previdi, pokušajući da se razjasni. Moguće je to zato što je filozofija ona temeljna nauka na kojoj počiva sve drugo jer filozofija proučava ono što postoji (*Met.* Γ 1004a34 – b21), izlažući njene principe i načela (*Met.* Γ 1003b15–18).

Aristotel zato emfatički naglašava da je sa tim znanjem povezana i metoda koja je neophodna da se nađu istinske, razumljive i ispravne premise, koje će uspostaviti naučne dedukcije radi sebe (ζητοῦντι καθ' ἑαυτόν), a što je u suprotnosti dijalektičarima, koji pretražuju vjerodostojne premise i traže dogovor i formulisanje pitanja (τάττειν καὶ ἐρωτηματίζειν), radi pobjede u raspravama (*Top.* 101a27–35, 105b30, 1557b7–11). To je i smisao one čuvene četvorostruke podjele na oblike silogističkih dokaza koje čine: apodiktični, dijalektički, piramatički i eristični. Samo su prva dva oblika oznaka istinske filozofije i filozofa. Aristotelov pristup filozofiji u cjelini je otvoren i argumentovan, on je *centralne teme* obrađivao u različitim kontekstima i uz primjenu različitih argumenata (Ackrill, 1981, 1).

Filosofija se kaže na mnogo načina, ali se samo na jedan način ostvaruje metodičnim, sistematičnim i napornim radom, smatra Aristotel referišući na fragment 35 gdje Heraklit kaže da „filozofi zaista moraju biti istraživači u mnogo čemu (χρὴ εἶ μάλ᾽ πολλῶν ἱστορας φιλοσόφους ἀνδρας εἶναι)“, gdje je naglasak na onom „mnogo čemu“.

Ali potrebno je da se vratimo na samom kraju i ono *philein* i *sophoi* da bi uopšte mogli govoriti o filosofiji. U 8 i 9 knjizi *Nikomahove etike* će protreptički reći: „Hajde da govorimo o onima koje ljudi *philein* i koga mrze, i zašto, prvo definišući *philia* i *philein*“ (EN 1380b35-36). Ali neka nam sam Aristotel objasni razliku između *philia* i *philein*. Čujmo: „voljeti“ (*to philein*) želi nekome ono što smatra onim dobrim, radi te osobe a ne sebe, i postizanje tih stvari prema najboljim mogućnostima“ (EN 1380b36-81a1). Zato je „*philos* onaj koji voli (*to philon*) i koji je voljen nasuprot (*antiphiloumenos*)“, i dodaje: "Oni koji veruju da su tako raspoloženi jedni prema drugima, veruju da su *philoí*“(EN 1381a1-2). *Philoí* su, dakle, on koji se vole, naime, upravo oni koji vole i znaju i vjeruju da im je ljubav uzvrćena. Ali i *philoí* da bi filosofirali moraju biti mudri ili Mudraci.

Pjer Ado će zato zapisati da „od početka grčke misli, naime, Mudrac se ukazuje kao živa i konkretna norma kako to navodi Aristotel, u jednom odlomku svoga *Protreptika*: „Koji drugu mjeru imamo, koju tačnije normu u onome što se tiče Dobra ako ne Mudraca“ (Ado, 2015, 116).

Jedna rijetka upotreba glagola *συμφιλοσοφείν* u grčkom jeziku kako primjećuje pored mnogih drugih i Pjer Ado, a nalazimo je u *Nikomahovoj etici* (EN 9.9), a koja bi se mogla prevesti kao safilosofiranje ili misliti zajedno otkriva nam autoritativni smisao filosofije u kojoj je akcenat na onome „zajedno“, na zajedničkom uživanju ili prijateljovanju sa filosofijom a ne samo paralelnom i sinhronom razmišljanju dvije ličnosti.

Filosofija nije samostalna aktivnost i ona obavezuje onim prefiksom *phil-* (φιλ) bez kojeg i ono *sophia* (σοφία) ne može stajati.

Derida će baš za ovu ključnu tačku Aristotelovog razmišljanja u svojoj knjizi *Politike prijateljstva* primjetiti da: „Preko svake onostrane granice između ljubavi i prijateljstva, ali i između pasivnog i aktivnog glasa, između voleti i biti-voljen, reč je o volivosti (*aimance*). Treba znati da je *bolje* voleti volivost. Aristotel ne podseća samo da je bolje voleti. Već da je bolje voleti *tako, a ne ovako: da je, dakle, bolje voleti nego biti voljen*“ (Derida, 2001, 33).

U istom duhu, a i u vezi i sa Aristotelom, ali i Deridom, Agamben će ustvrditi: „Prijateljstvo je tako usko povezano sa samom definicijom filosofije da se može reći da

bez njega filozofija ne bi zaista ni bila moguća. Bliskost između prijateljstva i filozofije je tako duboka da ona uključuje φίλος, prijatelja, u svoje sopstveno ime i, kao što to često biva za svaku preteranu bliskost, rizikuje da sa njom ne uspe da izađe na kraj. U klasičnom svetu, ova izmeđuost i, skoro, konsupstancijalnost prijatelja i filozofa se podrazumevala, i to sigurno sa namerom, na neki način arhaičnom, da bi neki savremeni filozof – u trenutku postavljanja ekstremnog pitanja: „Šta je filozofija?“ – mogao da napiše da je ona pitanje koje treba da se rešava *entre amis*.

Danas je odnos između prijateljstva i filozofije, zapravo, izgubio ugled i oni koji se bave profesijom filozofa, sa nekom vrstom nelagode i nečiste savesti, trude se da svedu račune sa ovim neprijatnim partnerom i, takoreći, slepim putnikom njihove misli“ (Agamben, 2010, 5).

Sam Aristotel će u devetoj knjizi *Nikomahove etike* koja čini jednu mikrodissertaciju o prijateljstvu i filozofiji zapisati: “Mora se, dakle i za prijatelja uzajamno saosjećati da on postoji, a to se događa tokom zajedničkog življenja (συζέειν) i kada postoje zajednička (κοινωναίῃν) djelovanja i misli. U tom smislu može da se kaže da ljudi zajednički žive, a ne kao za stoku da dele zajednički pašnjak“ (EN 1170a 28 – 1171b 35). John Cooper će u studiji *Aristotel o oblicima prijateljstva* naglasiti da je, šire posmatrano, tema prijateljstva od presudnog značaja za razumijevanje Aristotelove teorije (Cooper, 1977).

Možemo kratko sumirati kroz razmišljanje koje navodi John Ackrill da ono što zaista karakteriše Aristotela kao filozofa nije samo broj i značaj njegovih zaključaka ili teorija, nego i količina, snaga i suptilnost njegovih argumenata, ideja i analiza. Aristotelove ključne ideje izazivale su i podsticale filozofe tokom mnogih vijekova upravo zato što se mogu primjenjivati, tumačiti i razvijati na razne načine (Ackrill, 1981, 2).

Ali najbolje je u ovim filozofskim slikama koje se kreću u širokom dijapazonu određenja značenja filozofije i onih koji filozofiraju, a to mogu biti i prijatelji i različita publika završiti sa jednim podužim odlomkom iz *Metafizike*: „Takve su zamisli i toliko ih je, dakle, koje imamo o mudrosti i o mudracima. A od ovih, znanje svega nužno pripada onome ko najviše posjeduje sveopšte znanje. Jer taj, na neki način, zna svo podležeće, a upravo je to i najteže ljudima da saznaju, ono najopštije, jer ono je najudaljenije od opažanja. Najtačnije, pak, od nauke su one koje se najviše odnose na ono prvo. Tačnije su one [nauke] koje se izvode iz manje [načela] od onih koje obuhvataju dodatke, kao što

je aritmetika [tačnija] od geometrije. Osim toga, poučnija je ona nauka koja gleda uzroke, jer poučavaju oni koji navode uzroke svake pojedinosti. A saznavanje i razumjevanje sebe radi, najviše pripada nauci o onome što je najviše saznatljivo. Jer onaj koji izabira saznanje radi njega samog, ponajprije će izabrati najvišu nauku, a takva je ona o tome što je najviše saznatljivo; a najsaznatljivije je ono prvo i uzroci. Jer kroz njih i iz njih saznaje se sve ostalo, a ne ono preko podležećeg. Od svih nauka je najpodobnija da vlada, i podobnija je od njoj podređenih, ona koja zna zbog čega treba učiniti svaku pojedinost; a to je dobro svake pojedinosti, uopšte, ono najbolje u cjelokupnoj prirodi“.¹⁶

¹⁶ (Met. 982a19-982b7): „τὰς μὲν οὖν ὑπολήψεις τοιαύτας καὶ τοσαύτας ἔχομεν περὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν σοφῶν, τούτων δὲ τὸ μὲν πάντα ἐπίστασθαι τῷ μάλιστα ἔχοντι τὴν καθόλου ἐπιστήμην ἀναγκαῖον ὑπάρχειν· οὗτος γὰρ οἶδέ πως πάντα τὰ ὑποκείμενα. σχεδὸν δὲ καὶ χαλεπώτατα ταῦτα γνωρίζειν τοῖς ἀνθρώποις, τὰ μάλιστα καθόλου· πορρωτάτω γὰρ τῶν αἰσθήσεως ἐστίν. ἀκριβέστερα δὲ τῶν ἐπιστημῶν αἱ μάλιστα τῶν πρώτων εἰσὶν· αἱ γὰρ ἐξ ἐλαττόνων ἀκριβέστεραι τῶν ἐκ προσθέσεως λαμβανομένων, οἷον ἀριθμητικὴ γεωμετρίας. ἀλλὰ μὴν καὶ διδασκαλική γε ἡ τῶν αἰτιῶν θεωρητικὴ μᾶλλον· οὗτοι γὰρ διδάσκουσιν οἱ τὰς αἰτίας λέγοντες περὶ ἕκαστον. τὸ δ' εἰδέναι καὶ τὸ ἐπίστασθαι αὐτῶν ἕνεκα μάλισθ' ὑπάρχει τῇ τοῦ μάλιστα ἐπιστητοῦ ἐπιστήμῃ. ὁ γὰρ τὸ ἐπίστασθαι δι' ἑαυτὸ αἰρούμενος τὴν μάλιστα ἐπιστήμην μάλιστα αἰρήσεται, τοιαύτη δ' ἐστὶν ἡ τοῦ μάλιστα ἐπιστητοῦ, μάλιστα δ' ἐπιστητὰ τὰ πρώτα καὶ τὰ αἷτια· διὰ γὰρ ταῦτα καὶ ἐκ τούτων τᾶλλα γνωρίζεται, ἀλλ' οὐ ταῦτα διὰ τῶν ὑποκειμένων. ἀρχικωτάτη δὲ τῶν ἐπιστημῶν, καὶ μᾶλλον ἀρχικὴ τῆς ὑπηρετούσης, ἡ γνωρίζουσα τίνος ἕνεκὲν ἐστὶ πρακτέον ἕκαστον· τοῦτο δ' ἐστὶ τὰγαθὸν ἐν ἑκάστοις, ὅλως δὲ τὸ ἄριστον ἐν τῇ φύσει πάσῃ“.

Literatura:

1. Aristotle (1991) *The Complete Works*. Edited by Jonathan Barnes, Princeton University Press.
2. *Aristotelis Opera* ex recensione Immanuelis Bekkeri [XI Toma] <http://www.isnature.org/Files/Aristotle/>.
3. Aristotel (1996) *O duši/Nagovor na filozofiju*. Zagreb: Naprijed.
4. Ackrill, J.L. (1981) *Aristotle the Philosopher*. Oxford: Clarendon Press.
5. Ado, P. (2015) *Duhovne vježbe i antička filozofija*. Beograd: Fedon.
6. Агамбен, Ђ. (2010) *Пријатељ сам, дакле постојим*. Зенит бр. 11 (стр. 4-8).
7. Burkert, W. (1972) *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
8. Burnet, J. (1903) *Aristotle on Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Burnet, J. (1908) *Early Greek Philosophy*. London: Adam and Charles Black.
10. Cherniss, H. (1935) *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
11. Cherniss, H. (1944) *Aristotle's criticism of Plato and the Academy*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
12. Chroust, A-H. (1947) *Philosophy: Its Essence and Meaning in the Ancient World*. *The Philosophical Review*, Vol. 56, No. 1, (str. 19-58).
13. Chroust, A-H. (1973) *Aristotle: New light on his life and on some of his lost works*. Vol. I and II. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
14. Cooper, J. M. (1977) *Aristotle on the Forms of Friendship*. *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 4, (str. 619-648).
15. Cooper, J. M. (2013) *Aristotelian Responsibility*. *Oxford Studies in Ancient Philosophy* Volume XLV (str. 265-312).
16. Derida, Џ. (2001) *Politike prijateljstva*, Beograd: Beogradski krug.
17. De Vogel, C. J. (1966) *Pythagoras and Early Pythagoreanism: An Interpretation of Neglected Evidence on the Philosopher Pythagoras*. Assen: Van Gorcum.

18. De Vogel, C. J. (1967) *Greek Philosophy*. Texts with notes and explanations. Vol. II, *Aristotle, The Early Peripatetic School and the Early Academy*. Leiden: E. J. Brill.
19. De Vogel, C. J. (1970) *Philosophia I: Studies in Greek Philosophy*. Assen: Van Gorcum.
20. Deslauriers, M. (2007) *Aristotle on Definition*. Leiden/Boston: Brill.
21. Düring, I. (1957) *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*. Göteborg: Institute of Classical Studies of the University of Göteborg.
22. Gerson, L.P. (2005) *Aristotle and Other Platonists*. Ithaca and London: Cornell University Press.
23. Guthrie, W.K.C. (1981) *A History of Greek Philosophy*, VI. Cambridge: Cambridge University Press.
24. Хајдегер, М. (2000) *Шумски путеви*. Београд: ПЛАТΩ.
25. Hegel, G.W.F. (1970) *Istorija filozofije I*. Beograd: Kultura.
26. Jaeger, W. (1962) *Aristotle: Fundamentals of the History of His Development*. Oxford: Oxford University Press.
27. Karamanolis, G. (2006) *Plato and Aristotle in Agreement? Platonists on Aristotle from Antiochus to Porphyry*. Oxford: Oxford University Press.
28. Kirk, G.S./Raven, J.E. (1957) *The Presocratic Philosophers*, Cambridge: Cambridge University Press.
29. Moore, C. (2019) *Aristotle on Philosophia*. *Metaphilosophy* Vol. 50. No. 3 (str. 339-360), [Aristotle on Philosophia - Moore - 2019 - Metaphilosophy - Wiley Online Library](#)
30. Павловић, Б. (1997) *Пресократска мисао*. Београд: ПЛАТΩ.
31. Sorajbi, R. (1990) *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*. Ithaca; New York: Cornell University Press.
32. Sorajbi, R. (2010) *Philoponus and the Rejection of Aristotelian Science*. London: Institute of Classical Studies, School of Advanced Study University of London.
33. Sorabji, R. (ed.) (2016), *Aristotle Re-Interpreted: New Findings on Seven Hundred Years of the Ancient Commentators. Ancient commentators on Aristotle*. London; New York: Bloomsbury Academic.

34. Strabo, *The Geography*, Vols 1-8, Harvard University Press and Heinemann [Loeb Classical Library] <https://bit.ly/Strabo>
35. Zeller, E. (1889) *Outlines of the History of Greek Philosophy*. New York: Henry Holt and Co.
36. Zeller, E. (1897) *Aristotle and the Earlier Peripatetics*. London: Longmans, Green and Co.